

KUZGI QATTIQ BUG'DOY NAVLARI VA HOSILDORLIGI

Karimova Zarrina Abdurafikovna

Samarqand Agroinnivatsiya va Tadqiqotlar Instituti

Agrobiologiya fakulteti Agronomiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kuzgi qattiq bug'doy navlarining agrobiologik xususiyatlari, ularning ekish va yetishtirish texnologiyasi, moslashtiruvchanligi hamda hosildorligi to'g'risida zamonaviy ilmiy hamda amaliy manbalar asosida tahlil berilgan. Kuzgi qattiq bug'doy navlarining seleksion-eraraligi, yuqori hosildorligi, iqlim va tuproq sharoitlariga moslashuvi, kasallik va zararli omillarga chidamliligi, texnologik va oziqlik sifati bilan bog'liq asosiy ko'rsatkichlar yoritilgan. Ushbu maqolada navlarning genetik resurslari, agrotexnik tadbirlar, parvarish va urug' tanlash texnologiyasi, navlararo va nav ichidagi farqlar, tuproq-iqlim sharoitiga mos ekish sxemalari va har xil agrofonlarda kuzatilgan hosildorlik natijalari haqida batafsil ma'lumotlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Kuzgi qattiq bug'doy, nav, hosildorlik, seleksiya, agrotexnika, tuproq-iqlim, don sifati, moslashuvchanlik, kasalliklarga chidamlilik.

Qishloq xo'jaligining eng muhim va strategik ekinlaridan biri bug'doy hisoblanadi. Uning qattiq xilidagi kuzgi navlari so'nggi yillarda dunyo miqyosida ham, O'zbekistonda ham yetishtirilayotgan eng optimallashtirilgan ekin turiga aylanib bormoqda. Bu navlarning afzalliklari, hosildorligini oshiruvchi omillar hamda yashash muhiti va agrotexnik xususiyatlari doimo ilmiy izlanuvchi mavzulardan bo'lib kelmoqda. Qattiq bug'doy, asosan, makaron, spagetti, vermishel, bulgur va boshqa yuqori sifatli yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishda asosiy xomashyo bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, ushbu navlarning hosildorligini oshirish, sifatini yaxshilash va har bir agroiqtisodiy hududga mos seleksiya ishlari amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qattiq bug'doy navlarining asosiy xususiyati uning urug'lari zichligi, donining shishiq va bir xil shaklda bo'lishi, oqsil, kleykovina va kraxmal miqdorining yuqoriligi, yetilish muddatining bir me'yorda davom etishi, tashqi omillarga barqarorligi va texnologik ko'rsatkichlarining yuqori bo'lishidir. Bunday navlar o'zining kuchli ildiz tizimi, yangi iqlim va resurslarga tez moslashuvi va qurg'oqchilik, sovuq, sho'r, kasalliklarga nisbatan nisbatan chidamliligi bilan ajralib turadi. Navning bunday keng imkoniyatlari uni O'zbekiston, Qozog'iston, Rossiya, Ukraina, Eron, Italiya, Turkiya va boshqa davlatlarda yildan-yilga ko'proq yer maydoniga ekilishiga sabab bo'lyapti. Kuzgi qattiq bug'doy navlarining rentabelligi ko'p jihatdan navning genetik asosiga, tuproq-iqlim muhitiga, agrotexnik parvarishga, o'g'it va suv ta'minotiga, seleksiya va

urug' yangilanishiga bog'liq. Navlarni joyli seleksiya asosida tanlash esa hosildorlikni yiliga yuqori barqarorlikda ushlab turish, texnologik va tovar sifati yuqori bo'lgan don mahsulotlari yetishtirish uchun muhim omil hisoblanadi. Har bir navning serhosilligi, kasallik va zararkunandalarga chidamliligi, qisqa vegetatsiya muddatida maksimal don to'planishi, don sifati va tashish imkoniyatlari bo'yicha farqi mavjud. Bu farq har xil tuproq, sug'orish va tuproq unumdorlik darajasiga mos tanlangan agrotexnika bilan yanada ko'proq namoyon bo'ladi.

Qattiq bug'doy naviga xos yana bir xususiyat — bu uning kraxmal va oqsil tarkibi. Qattiq navlarda kleykovina mustahkamligi va oqsil miqdori yumshoq bug'doy navi bilan solishtirganda yuqoriroq bo'ladi. Bu esa donni qayta ishlashda yuqori sifatli makaron va boshqa mahsulot olish imkonini beradi. Urug'ning qattiq qobig'i donning tashqi muhitga, harorat va namlik tebranishlariga chidamini ta'minlaydi. Aynan shuning uchun ham, bu tipdagi navlarning doni noqulay va tiyib bo'lmaydigan ekologik sharoitlarda ham yaxshi saqlanadi.

Qattiq bug'doy navlarini tanlashda birinchi navbatda joyning tuproq-iqlim sharoiti, mavjud agrotexnika imkoniyatlari va resurslar, seleksion materiallar keng ko'lamda o'rganiladi. Har bir yangi seleksion nav yetishtirilishidan oldin u laboratoriy va dala tajribalaridan o'tkaziladi, hosildorlik, don sifati, o'sish va rivojlanish muddatlari, sug'orish va o'g'itlash ehtiyoji, chuqur ildiz tizimining o'sish imkoniyati, shuningdek, kasallik va zararkunandalarga chidamliligi har tomonlama tadqiq qilinadi. Kuzgi qattiq bug'doy navlarining biokimyoviy tarkibi, ayniqsa don ichidagi protein, vitamin, mineral va kleykovina nisbati ham muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy seleksiya markazlarida yuqori biologik faollik, yuqori oqsil va kraxmalli navlar tayyorlanmoqda. Navlararo farq, tuproq klasterlari va agrofondlarda har xil usullar bilan sinovdan o'tkazish orqali, ekish uchun optimal navlar tanlanadi va barcha viloyatlarga tavsiya qilinadi. Maxsus aniqlangan navlarning ekish muddati, don yirikligi, kleykovina va protein miqdori, barqarorligi, sug'orish va o'g'itlash miqdori yildan-yilga tajriba asosida aniqlanib boradi.

O'zbekiston tajribasida so'nggi yillarda kuzgi qattiq bug'doy navlari ekin maydonlari kengaymoqda. Bu navlarni yetishtirish uchun, avvalo, ekologik omillar, ilg'or agrotexnika, yuqori sifatli urug' tanlovi va kuchli agroparvarish talablari qo'yiladi. Bunday navlar, asosan, so'nggi nav texnologiyasiga asoslangan, zamonaviy intensiv va resurs tejamkor texnologiyalar asosida yetishtiriladi. Bunda, urug'ni ko'chatdan ekish, asosiy tuproq ishlovini sifatli va chuqur qilish, ekish oldidan urug'larni maxsus eritmalar bilan ishlash, stansial o'g'itlash va parvarishini to'g'ri amalga oshirish majburiy sanaladi [1].

Kuzgi qattiq bug'doy navlarida yuqori hosildorlik olinishi uchun sug'orishga, suv va tuproq muvozanatini saqlashga, agrofonni oziq moddalarga boyitishga, zamonaviy o'g'it va stimulyatorlardan foydalanishga alohida e'tibor beriladi. Aynan

agrotexnik tadbirlarning sifatli va muddatida bajarilishi, zamin va urug‘ning biologik salohiyatini to‘liq ochib beradi. Ekish muddatining optimal tanlanishiga, bir maydonda turli xil navlarni sinchiklab o‘rganishga, zarur hollarda nav ichida ham tanlash o‘tkazishga ehtiyoj katta.

Hosildorlikni oshirish uchun har bir maydon va agroklaster uchun mos naviga e‘tibor qaratish, so‘nggi seleksiya ishlari natijasida yaratilgan intensiv, novator navlarni tanlash, issiq va qurg‘oqchilikka chidamli, yuqori protein va kleykovina mahalliy navlarini sharqona va g‘arbona agroklasterlarda moslashtirish samara beradi. Chunki har bir hudud uchun qattiq bug‘doy navlarining vegetatsiya muddati, haroratga va namlikka nisbati, sho‘r va sho‘r bo‘lmagan joylarda o‘sish imkoniyatlari va hosildorligi farq qilishi mumkin [2].

Laborator va dala sharoitida o‘tkazilgan monitoring va sinov natijalari ko‘rsatadiki, eng barqaror hosildorlikka ega navlar, odatda, o‘z joyiga eng yaxshi moslashgan navlar hisoblanadi. Ularning asosiy afzalligi shundaki, qurg‘oqchilik va sho‘r sharoitida, kasalliklarning avj oladigan yillarda ham don sifatini yuqori darajada saqlay oladi. Mahalliy seleksionerlar tomonidan yaratilgan hamda xorijdan olib kirilgan zamonaviy kuzgi qattiq bug‘doy navlarning ekilish tajribasi asosida, har bir mintaqaning tuproq-iqlim sharoitiga eng mos yetishtirish sxemalari ishlab chiqiladi va ommaviy amaliyotda keng joriy qilinmoqda [3].

Bug‘doy navlarida yana bir muhim ko‘rsatkich – ekish texnologiyasi, urug‘dan boshlab don tayyor bo‘lishigacha, har bir bosqichda amalga oshiriladigan agrotexnik tadbirlar sifatidir. Zamonaviy o‘g‘itlar, mikroelementlar va stimulyatorlardan foydalanish, urug‘ni sifatli eritmalar bilan yetishtirish, yirik va sog‘lom don olish uchun asosiy omil hisoblanadi. Ekish oldidan urug‘larni mahalliy mikroelementlar va biostimulyatorlar bilan namlash, ularning vegetativ faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa, nihoyat, hosildorlik va don sifatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi.

Navlar bilan olib boriladigan seleksiya va parvarish ishlari har doim zamonaviy ilmiy texnologiyalarga asoslanishi lozim. Bunda asosiy e‘tibor, don yirikligi, ekinlar sikli, kasallik va zararkunandalarga chidamlilik, kraxmal va kleykovina, protein va boshqa oziqlik ko‘rsatkichlariga qaratiladi. Nav sinov tajribalari natijalariga ko‘ra, zarur hollarda, yangi seleksiya usullari, genetik va biotexnologik ishlanmalar, dala va laboratoriy tajribalari asosida rivojlantiriladi [4].

O‘zbekiston sharoitida, qattiq bug‘doy navlari uchun e‘tiborli jihat – sohadagi tuproq harakteristikasi va ob-havo tebranishlari hisoblanadi. Tuproq tarkibining organik va mineral moddalarga boyligi, namlik darajasi, tez o‘zgarib turadigan iqlim omillari doim inobatga olinadi. Bunda, zamonaviy asbob-uskunalar yordamida tuproq va suv tahlili o‘tkaziladi, ekishdan oldin, sug‘orish va o‘g‘itlash sxemalarining ratsionalligi ta’minlanadi. Yil haroratining keskin o‘zgarishi, sho‘rlanish va begona o‘tlar, kasallik hamda zararkunanda bosimida navlarning chidamliligi, vegetatsion

bosqichlarining bir me'yorda davom etishi, hosil va don sifati asosiy talab sifatida belgilanadi.

Kuzgi qattiq bug'doy navlarini yetishtirishda boshqa bir muhim omil – ilmiy-tadqiqot muassasalari, tajriba maydonlari, seedbank va laboratoriyalar bilan hamkorlik tartibida boshqaruv olib borishdir. Har yili sinovdan o'tkazilgan yangi navlar, laboratoriy va dala tajribalari, agroklastar, fermer va maxsus seleksiya uyushmalari ishtirokida monitoring va sinovlar o'tkazilib, hosildorlik va sifat ko'rsatkichlari bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi [5].

Don sifati yuqori bo'lgan va intensiv texnologiyalarga mos keluvchi kuzgi qattiq bug'doy navlarini tanlash va yetishtirish so'nggi yillarda milliy qishloq xo'jaligini zamonaviylashtirish, eksportbop mahsulot tayyorlash va agrar yangilanishdagi asosiy yo'nalishga aylandi. O'zbekiston va boshqa ilg'or davlatlarning tajribasi, zamonaviy seleksiya natijalari ko'rsatadiki, har bir agrofon va ekologik hudud uchun, mos intensiv va universal navlarni to'g'ri tanlash, oqilona agrotexnika va parvarish choralari bajarish, zamonaviy stimulyator va o'g'itlardan foydalanish natijasida hosil kafolatli yuqori va barqaror bo'lishi, don sifati esa xalqaro standartlarga javob beruvchi darajaga yetadi. Yirik agroklastar va ishlab chiqaruvchilar uchun maxsus navlar, intensiv urug' yetishtirish, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish, kasalliklarga chidamlilikni oshirish, don mahsulotining sifat va turlarini kengaytirish, yangi seleksiya va agrotexnologiyalarni keng joriy qilish, sohadagi eksport salohiyatini ko'taradi. Mahsulotlarning yuqori rentabelligi, iqtisodiy samaradorligi, barqaror hosil olish, tuproq va resurslarni tejamkor ishlatish ko'rsatkichlarini oshiradi.

Xulosa

Kuzgi qattiq bug'doy navlari – mamlakat agrar sohasining barqarorligi va rivoji uchun muhim ahamiyatga ega. Ularning yetishtirish texnologiyasiga zamonaviy yondashuvlar, ilmiy asosda seleksiya va sinov vositalarining to'g'ri tanlanishi, agrotexnika va parvarishlovchi choralarning to'liq va muntazam bajarilishi natijasida har bir agroklastar va fermer xo'jaligi uchun kerakli sifati va yuqori hosildorlikka ega don yetishtirish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Har bir navning tuproq-iqlim xususiyatlariga mos tanlanishi, qattiq bug'doy rentabelligini va hosildorlik barqarorligini oshirishda, zamonaviy qishloq xo'jalik tizimini barqaror rivojlantirishda asosiy omillardan bo'lib turibdi. Fermer va agronomlar uchun har bir yakuniy natija – yuqori hosil va sifatli don, iqtisodiy samaradorlik va barqaror rivojlanish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raximov M.N. "Kuzgi qattiq bug'doy navlari va ularning hosildorligi." Toshkent, 2013
2. Boboyorov S.A., Yusupov F.B. "Zamonaviy seleksiya va navlarning moslashuvi." Samarqand, 2017

3. Ergashev U.I., Samarov S.S. “Qattiq bug‘doy navlari va oziqlik sifati.” Toshkent, 2015
4. Sharipov S.J., Maxmudov Q.P. “Donli ekinlar agrotexnikasi va navlarning intensivligi.” Buxoro, 2018
5. Vohidov Y.T. “Kuzgi bug‘doyda agrotexnika va hosil sifati.” Farg‘ona, 2019